

GÖZETİM TOPLUMU ÜZERİNE

Yüzünde göz izi var...

Aslında siz de biliyorsunuz bunu. Sokaklarda, caddelerde, meydanlarda, toplu ulaşım araçlarında gözü hep sizin üzerinizde olan kameralardan haberim yok demeyin sakın, işyerinizde de öyle değil mi? Müdürünüzün her sabah ekran görüntülerini bir bir tarayarak işe kimin zamanında kimin geldiğini kontrol ettiğini bilmiyor olabilirsiniz ama en azından giriş kapısındaki kameranın ve duvardaki “Bu işyeri 7/24 kamera ile gözetlenmektedir” yazısının farkındasınızdır, belki de o yazı sizin elinizden çıktı, olamaz mı? Olabilir...



Ersin Toker
EMO İstanbul Şubesi Basın Yayın

“-Neden kör olduk,
-Bilmiyorum, bunun nedeni belki bir gün keşfedilir,
-Ne düşündüğümü söylememi ister misin?
-Söyle,
-Sonradan kör olmadığımızı düşünüyorum, biz zaten kördük,
-Gören körler mi?
-Gördüğü halde görmeyen körler.”

Körlük / Jose Saramago

Önce bilimkurgularla alıştırıldık ama şu bir gerçek ki gözleniyoruz ve izleniyoruz, özellikle kentlerde kamusal yaşam alanlarının büyük bir bölümüne yerleştirilmiş mobese kameraları, üzerimize çevrilmiş büyük gözün küçük merceklelerinden başka bir şey değil. Dahası var, bankamatik ve kredi kartlarımız, ulaşım kartlarımız, bilgisayar ve telefonlarımız vb aracılığıyla, neredeyse attığımız her adım arkamızda masumane izler bırakıyor bize. Bu masumane izlerimiz bizim bilgimiz dışında birileri tarafından tek tek titizlikle toplanıyor, tasnifleniyor, ayrıştırılıyor ve yeri geldiğinde kullanılmak üzere depolanıyor. Bu birilerinin asıl abisi devlet, çünkü doğumumuzdan itibaren verdiği kimlik kartıyla zaten bizi kayıtlara geçirmiş ve ondan sonra öğretim, askerlik, iş hayatı, sigorta, evlilik, doğum, gayrimenkul edinme, vergi verme, hastalık, seyahat, oy kullanma vb. süreçleriyle ondan habersiz adım atamaz hale gelmişiz. Artık her birimizin TC kimlik numarası var, bu numaramız olmadan kimliğimiz işe yaramadığı gibi ne bir kamu işyerinde ne bir bankada işlem yapabiliyoruz. Bu 11 haneli numaralar bütün kimlik bilgilerimize ulaşmanın bir şifresi.

Gözetleniyoruz ve izleniyoruz ama bu yeni bir şey değil, sadece farkına varmakta biraz(!) geciktik; şimdi geriye doğru yaptığımız projeksiyonla bunun tarihsel sürecini ortaya koyabiliyoruz.

Gözetim, iktidarı ele geçiren sınıfın diğer sınıflar üzerinde bir baskı aygıtı olarak devletin ortaya çıkmasıyla başladı. Sulama kanalları açılması ve denetlenmesi, kamu faaliyetlerini yürütecek işgücünün sağlanması ve denetlenmesi, vergi toplamak için gerekli kayıtların tutulması, göçebe yaşamının denetlenmesi, nüfusun kayıt altına alınarak savaşlara sürülecek asker sayısının belirlenmesi, devletin asli görevleri olarak hayata geçirildi.

Gözetimin bu kabaca halinden, tasarımılanmış gözetim toplumuna geçiş, kapitalizmle birlikte gerçekleşti. Artık söz konusu olan toplumsal

yaşamın sistematik olarak denetlenmesiydi. Devleti ele geçiren burjuvazi, sanayileşmenin yarattığı dinamiklerle onu tahkim edip yeni organlarla pekiştirdi; sağlamlaştırılmış bir merkezi bürokratik yapı, ulus devletin korunma güdüsüyle motive edilmiş silahlı kuvvetler, sanayinin yoğunlaştığı kentler ve kocaman fabrikalar...

Toplumsal yaşamın sistematik olarak denetlenmesi demek olan gözetim konusunu ilk kez Marx dillendirdi. Marx'a göre gözetim, emek ve sermaye arasındaki mücadelenin bir unsuruydu. Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte artık, emeğin köleci düzen yöntemleriyle çalıştırılması mümkün olamayacaktı. Burjuvazi, kendi emeklerini biçimsel de olsa özgürce satabilecek hale gelmiş olan işçi sınıfını, en düşük maliyetle en yüksek üretimi sağlayacak şekilde çalıştırılabilmesi için, gözetleme, izleme ve disiplin mekanizmalarına başvurmak zorunda kalacaktı.

Ancak gözetim konusu, çarpıcı ve ayrıntılı bir analize uğratılmak için, Michel Foucault'yu bekleyecekti. Foucault, gözetimi sadece örgütler açısından değil, toplumun genelinde daha geniş bir disiplin bağlamında ele aldı ve ondan sonra gözetim, sosyal teoride merkezi bir öneme sahip oldu. Foucault, modern toplumda gözetimi anlatmak için, Bentham'ın “Panoptikon” metaforunu kullandı.

1785 yılında tasarımı Mimar Samuel Bentham'a, içinde yer alacak sistemleri temellendiren düşüncelerin de kardeşi Jeremy Bentham'a ait olan yapı Panoptikon adıyla anıldı. Bentham'ın Panoptikon'u, bu düzenlemenin mimari biçimidir. Bunun ilkesi bilinmemektir. Bu mimaride merkezde bir kule ve onu çevreleyen hürelere bölünmüş halka şeklinde bir bina bulunur. Kulenin, halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır. Böylece kuleye yerleşecek bir gözetmen kendisi görünmeden bütün hürelere dekileri gözetim altında tutabilir. Panoptikon'dakiler, ne zaman gözetlendiklerini bilmezler, bu yüzden de sürekli gözetleniyor düşüncesiyle hareket ederler.



Foucault'a göre Bentham'ın Panoptikon düşüncesi; 1789 Fransız Burjuva Devriminin önderlerinden Jean-Jacques Rousseau ve diğerlerinin şeffaf (görünür) toplum hayalinin bir devamı niteliğindedir. Fakat Bentham'ın farkı, görünür bir yapıyı iktidara hizmet eden, katı ve tahakkümcü bir anlayışla ve gözetleyici bir tavırla ele almasıdır.

Panoptikon kavramının kökeni, Yunanca her şeyi gören anlamındaki Panoptes'ten gelir ve mitolojik yaratıklardan Argos Panoptes'e atfedilir. Zeus'un inek görünümüne soktuğu sevgilisi İo, Hera tarafından tutsak alınıp başına bekçi olarak dikilen, bir ifadeye göre yüz gözlü, bir başka ifadeye göre ise başının önünde ve arkasında ikişerden dört gözü bulunan Argos'a...

Özdemir Asaf'ın

“Seni yaşayacağım,
anlatılmaz,
Yaşayacağım gözlerimde;
Gözlerimde
saklayacağım.”

dediği gibi insanlararası ilişkilerin yaratıcısı olan “göz”, diğer taraftan bu anlamından uzaklaştırılarak iktidarın eşitsizliği yaratan ve sürdüren güçlü bir organına dönüşmüştür.

Tanrı ve onların yeryüzündeki gölgeleri kralların, sultanların kutsal iktidarlarının, nihayetinde kapitalist iktidarın toplum üzerindeki denetiminin göstergesidir göz...

Ve bu yüzden göz-etim; zaman ve mekândan bağımsızlaşarak her yerde her zaman belirli- belirsiz, bilindik-bilinmedik yöntemlerle gerçekleşir. Bu süreç yurttaşların doğumlarından ölümüne dek kesintisiz devam eder. Günümüzde gelişen enformasyon teknolojileri de bu sürecin kayıt altına alınmasına katkıda bulunur. İnternette girilen web sitelerinin izlenmesi, elektronik postaların okunması, akıllı kartlar aracılığıyla ekonomik işlemcilerin denetim altına alınması ve bu yolla belirlenen tüketici profillerinin veri bankalarında depolanması, şehirlerin cadde ve meydanlarının kameralarla donatılması, cep telefonlarının dinlenmesi vb. hep bu enformatik teknolojiler sayesinde hayata geçirilir.

İşçiler fabrika içinde farklı bölümlere ancak bu hareketleri kaydeden barkodlu plastik kartlarla geçebilirler. AVM ve büyük marketlerden alışveriş yapanların hangi ürünleri ve markaları seçtikleri alışveriş kartları sayesinde kayıta geçer. Bütün bunların koordinasyonu bilgisayar programları aracılığıyla sağlanarak, insanların kamusal ve özel alanları içinde yer alan gündelik yaşamları ve toplumsal ilişkileri elektronik gözler tarafından sürekli izlenir, sadece izlenmekle kalmaz analiz de edilir.

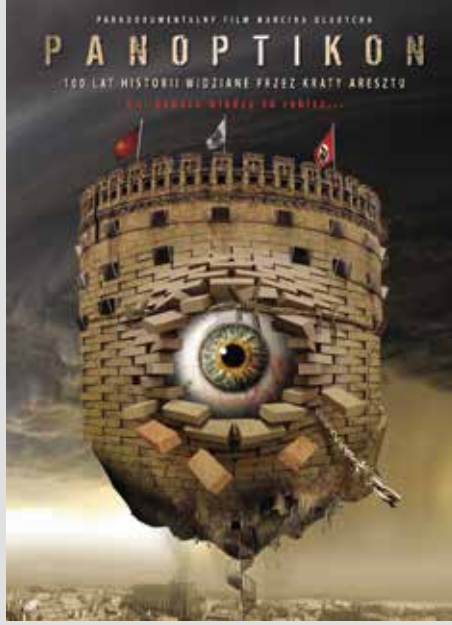
Gözetim Toplumu

Kişisel bilgilerin elde edilip depolanması bununla da yetinilmeyip analiz edilmesi, her şeyin metalaştırıldığı kapitalizmin yapısal zaafı olarak enformasyon sızmalarına da yol açar. Kamusal ve özel alan arasındaki geçişkenlikler artar. Gary T. Marx, buradan hareketle zaten 'gözetim toplumu' kavramını ortaya atmıştır. Çünkü gözetim toplumu, bilgisayar teknolojisiyle, merkezi denetimin önündeki engellerin yıkıldığı bir durumu ifade etmektedir. Geliştirilen yeni teknolojilerle gözetim potansiyeli sürekli artmaktadır. Marx'a göre içinde yaşadığımız gözetim

toplumunda artık herkesin gizliliği tehdit altında demektir.

Bu tehdit, özellikle demokratik toplumlarda haklı bir tedirginliğe yol açar. İnsanlar; onurları, özel yaşamın gizli olma hakkı ve bireysel özerklik gibi temel değerler başta olmak üzere, hak ve özgürlüklerinin elektronik ortama aktarılan bilgileri nedeniyle tehlikeye düştüğünü kavrarlar. Bilgisayarların ve veri tabanlarının kişisel bilgileri kayıt etme amaçlı olarak ilk önce sadece devlet tarafından kullanılması, tepkilerin de 'büyük birader'e benzetilen devlet üzerinde yoğunlaşmasına neden olur. Ancak onun yanısıra bu bilgilere ortak olan 'küçük biraderlerin' varlığı da ortaya çıkar ve yurttaşın tepkisi devlet ile birlikte özel teşebbüsü de hedefine koyar.

1982 Anayasası, “Özel Hayatın Gizliliği ve Korunmasına” ilişkin 20. maddesi ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının “Özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahip olduğu”nu ve “Özel hayatın



gizliliğine dokunulamayacağını” güvence altına alır gibi görünmektedir. Ancak bunun uygulanabilirliği çok kuşkuludur. Soruşturulmaları medyaya da yansıyan bazı resmi görevliler ve organize odakların izinsiz telefon dinlemesi olayları, kişisel ve özel gizlilik sorunlarının internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte çok daha artma riskini açıkça göstermektedir.

Küreselleşen Panoptikon

Belirgin olarak 1980’lerden itibaren etkinliğini artıran neoliberal politikalar ile birlikte gündeme gelen küreselleşmenin sonucunda, dünyayı gözetim altında tutmak isteyen küresel iktidar, küresel bir Panoptikon yaratarak halkları, bir anlamda “göz”ün şiddeti ile baskı altına almaya çalışmaktadır.

Yakın bir gelecekte bu iktidarın gözetim alanından çıkmak, suç işlemekle eş anlamlı sayılmaya başlayacaktır. Ama önce insanlardan istenen bir şey var... gönüllü olarak hem iktidar “göz”ünün şiddetinden zevk almak hem de gözlerini ona teslim ederek, bu sisteme karşı çıkanlar üzerinde baskı oluşturmak...

Yapılan araştırmalar şunu göstermektedir: Yurttaşlar kimlik bilgilerini, ekonomik bilgilerini, sağlık-sigorta-sosyal güvenlik hizmetleri bilgilerini, internet, telefon, kablo TV, güvenlik ve kargo/taşımacılık vb. hizmetlerinden yararlanma bilgilerini, tapu kadastro ve emlak bilgilerini, boş zaman ve eğlence bilgilerini, tüketim alışkanlıkları bilgilerini, istihdam bilgilerini, eğitim ve hukuki bilgilerini gönüllü olarak vermektedirler.

Bu olgu ise insanların artık yurttaş olmaktan öte, adeta “kodlanmış numaralar” olarak tanımlanmaya başladığını ve neredeyse sayısal bedenler haline geldiklerine işaret etmektedir.

Yine benzer şekilde e-devlet uygulamasının iddiası, yurttaşları demokratik bir katılım sürecine dahil ederek, onları haberdar etmek ve uygulamalara katılmalarını sağlamaktır.

Ancak bu uygulamanın iki temel zaafı gözden kaçırılmıştır. Birincisi “dijital uçurum” olarak tanımlanan, yeni iletişim teknolojilerine erişimdeki eşitsizlik ilkesidir ki özellikle yoksullar, kırsalda yaşayanlar ve eğitim düzeyi düşük olanların toplumun diğer kesimlerine göre olan mağduriyetleridir. İkinci zaaf ise insanları özne olmaktan çıkararak birer nesne haline getiriyor olması ve bunun da iddianın tam tersine katılımcılığı önemli ölçüde engelleyen “asimetrik iletişim”dir. İki yönlü asimetrik iletişimde karşılıklı bir iletişimden söz edilse de iletişimin akışı ve yoğunluğu kaynağın (genellikle devletin) lehine olacak



şekilde dengesizdir. Bu iletişim modelinin amacı; tarafsız tutumları yanına çekmek, olumsuz tutumları ise ortadan kaldırmak şeklinde özetlenebilir.

Enformasyon Teknolojileri

Öte yandan enformasyon teknolojilerinin toplum üzerinde karşıt yönlerde gelişen yansımaları oluşur. Bunlar bir taraftan toplumsal özgürleşmeyi yaratacak olanakları barındırırken, öte yandan toplumsal yaşamın hücre tipi bir hapishaneye dönüştürülmesine de hizmet etmektedir.

Materyalist yaklaşıma göre bu teknolojileri elinde bulundurup, üreten ve denetleyenler bunun ideolojisini de belirlerler. Özellikle görsel medya, iktidarın şiddetini hem olağanlaştırmakta hem de meşrulaştırmaktadır. Küresel iktidarın dünya üzerinde farklı coğrafyalarda yürüttüğü saldırılar ve şiddet, iktidarın ideolojik aygıtına dönüştüren küresel medya ile desteklenmektedir.

Elbette tarihin hep ileri dönen dev çarkını çeviren yeryüzünün emekçi insanları, yarattıkları yeni toplumsal hareketlerin kuram ve pratikleri bağlamında neoliberal kapitalizmin göz-merkezli iktidarına karşı eşitlikçi ütopyaların savunusunu yaparlar. Yani, toplumları, “göz”lerini gözetlenmek ya da gözetlemek için değil, insanca bir dünyayı görebilmek için kullanmaya çağırırlar. Yeni toplumsal hareketler “alternatif göz”ü yaratarak iktidarın çıplaklığını görünür kılmakta ve yeni bir dünyanın haritasını bu gözle çizmektedir. Bunun için başlarımızı kaldıralım ve gökyüzündeki aynaya bakalım, kendi gözümüzle kendi gücümüzü görelim.

Yararlanılan kaynaklar:

- *Türkiye’de Dijital Gözetim
- *ETHOS Felsefe ve Toplumsal Buluşmalarda Diyaloglar
- *TOJDOC
- *Göz ve İktidar
- *Emek Süreçlerinde Dönüşüm ve Mühendis Emeği
- *Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu? Birikim Dergisi 36. Sayı